

Grzegorz Spychalski

Politechnika Koszalińska

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO CZYNNIK KONKURENCYJNOŚCI OBSZARÓW WIEJSKICH

SOCIAL CAPITAL AS THE FACTOR OF COMPETITIVENESS OF RURAL AREAS

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, konkurencyjność, obszary wiejskie

Key words: social capital, competitiveness, rural areas

Abstrakt. Przedstawiono wyniki badań empirycznych czynników rozwoju kapitału społecznego polskich obszarów wiejskich. Materiał empiryczny został zebrany podczas sondażu badawczego wśród właścicieli gospodarstw rolnych województwa wielkopolskiego. Wyniki analiz potwierdziły duży potencjał kapitału społecznego wśród mieszkańców obszarów wiejskich. Zdiagnozowano istotny postęp w aktywności obywatelskiej i otwartości na relacje społeczne wśród rolników o wyższym poziomie wykształcenia. Jednocześnie określono bariery w rozwoju kapitału społecznego o charakterze finansowym, instytucjonalnym i psychospołecznym. Zaprezentowano rekomendacje do działań władz centralnych i samorządowych dla doskonalenia jakości kapitału społecznego obszarów wiejskich.

Wstęp

Konkurencyjność rozumiana jest we współczesnej myśli ekonomicznej jako zdolność do generowania relatywnie wysokich przychodów i utrzymania wzrostu gospodarczego. W skali mikroekonomicznej konkurencyjne są przedsiębiorstwa i gałęzie produkcyjne, a w skali mezo- i makroekonomicznej mówi się o konkurencyjności systemów gospodarczych wyodrębnionych przestrzennie i funkcjonalnie. W obu aspektach źródłem konkurencyjności jest produktywność zasobów kapitałowych dzielonych na kapitał materialny (ziemia, inwestycje, finanse), zasoby ludzkie i kapitał społeczny.

W warunkach globalizacji i procesów konwergencji dostępność kapitału materialnego staje się powszechna, a transfery siły roboczej stopniowo eliminują konkurencyjność w zakresie kosztów pracy. Podstawowym czynnikiem różnicującym potencjał rozwojowy gospodarek i ich części staje się zatem kapitał społeczny [Fukuyama 1997]. Traktuje się go jako sumę relacji międzyludzkich, systemów norm i zasad współzycia, które wnoszone do powtarzalnych czynności budują atmosferę zaufania i aktywności obywatelskiej. Jest to pojęcie jakościowe, trudne do kwantyfikacji i niejednoznaczne w opisie nauk społecznych. Można je jednak określać na podstawie wybranych cech osobowościowych przedsiębiorców i pracowników oraz wskazywać tendencje zmian w jakości kapitału społecznego.

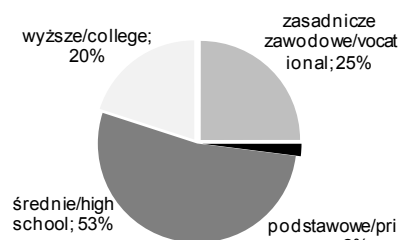
Material i metodyka badań

W opracowaniu zaprezentowano badania sondażowe wśród właścicieli gospodarstw rolnych województwa wielkopolskiego przeprowadzone wiosną 2011 r. Do badania wybrano rolników prowadzących gospodarstwa towarowe i uzyskujących znaczną część dochodów z działalności rolniczej. W procedurze analitycznej wykorzystano metody wnioskowania statystycznego, a do przetwarzania danych źródłowych zastosowano pakiet Statistica.

Badanie ankietowe przeprowadzono wśród rolników województwa wielkopolskiego, dobranych celowo jako przedstawiciele samorządu rolniczego uczestniczących w pracy izby rolniczej. Średni wiek badanych osób wynosi 46,2 roku, a niewielu respondentów przekroczyło 65. rok życia, co świadczy o tym, że jest to młodsza grupa od przeciętnej użytkowników gospodarstw rolnych w Polsce.

Również w zakresie wykształcenia ankietowani rolnicy wyróżniali się wśród rolników w Polsce i w województwie, gdyż 73% grupy legitymowało się średnim i wyższym poziomem wykształcenia. Jest to na ogół czynnik ułatwiający rozwój kapitału społecznego.

W badanych gospodarstwach domowych przeciętnie zamieszkiwały 3 osoby, a w 90% przypadków to mężczyźni pełnili funkcje kierowników prowadzonej działalności gospodarczej. Oznacza to, iż dominował wśród respondentów tradycyjny model rodziny chłopskiej (rolniczej), a decyzje produkcyjne

Rysunek 1. Poziom wykształcenia badanych rolników

Figure 1. Education level of surveyed farmers

Zródło: opracowanie własne

Source: own study

wało znaczną część przychodów z aktywności pozarolniczej (pracy najemnej, transferów socjalnych).

Przeciętna wielkość badanego gospodarstwa wyniosła 37,7 ha użytków rolnych, a zdecydowana większość nie przekroczyła 80 ha arealu. Oznacza to, że były to podmioty ukierunkowane na działalność towarową, ale skala ich działania nie była optymalna.

z rzadka konsultowane były ze współmałżonkami. Taka sytuacja może wpływać na konserwatyzm w kształtowaniu nowoczesnych relacji społecznych i pogarszać potencjał kapitału społecznego.

Głównym uwarunkowaniem działań gospodarstw rolnych jest sytuacja finansowa, którą odzwierciedlają roczne dochody. Większość ocenianych podmiotów uzyskiwało od 10 do 100 tys. zł dochodu, co świadczy o względnie trudnej sytuacji ekonomicznej i ogólnie niskim potencjale rozwojowym gospodarstw. Szczególnie trudno jest w takich warunkach ponosić nakłady inwestycyjne i modernizować swoje warsztaty produkcyjne (tab. 1).

Analiza struktury dochodów wykazała, że 2/3 właścicieli gospodarstw miało dochody wyłącznie z prowadzonej działalności rolniczej, a zaledwie 8% respondentów uzyska-

Tabela 1. Wielkość dochodów badanych gospodarstw w latach 2008-2010

Table 1. Income level of surveyed farms, 2008-2010

Docho- dy [tys. zł]/ Income [thous. PLN]	Lata/Years					
	2008		2009		2010	
	liczba gospodarstw/ number of farms	% gospodarstw/ farm percentage	liczba gospodarstw/ number of farms	% gospodarstw/ farm percentage	liczba gospodarstw/ number of farms	% gospodarstw/ farm percentage
<5	21	11	21	11	23	12
5-10	33	17	32	17	34	17
10-50	78	41	78	41	73	37
50-100	31	16	30	16	35	18
100-200	19	10	21	11	23	12
>200	8	4	9	5	10	5

Zródło: opracowanie własne

Source: own study

Wyniki badań

Identyfikując cechy predestynujące do rozwoju kapitału społecznego na obszarach wiejskich, określono skłonności kierowników gospodarstw rolnych do udziału w aktywnościach obywatelskich i zbadano formalne aspekty tworzenia relacji tych podmiotów z otoczeniem instytucjonalnym. Pierwsze oceny dotyczą woli ankietowanych do bycia przedsiębiorczym w swoim środowisku zawodowym.

W odpowiedzi na pytanie o preferowane funkcje, około 70% rolników wskazało funkcje kierownicze, mimo że podejmowanie decyzji w gospodarstwie dotyczyło głównie majątku, a nie grup pracowniczych. Oznacza to, iż badana grupa wykazywała potencjał przedsiębiorczy i mogła stanowić o kreatywności i innowacyjności swoich obszarów.

Jednym z częściej wykorzystywanych mierników kapitału społecznego [Spychalski 2010] jest udział w organizacjach sektora pozarządowego. Im większa liczba organizacji, do której należy członek społeczności, tym większa aktywność obywatelska. W badanej grupie rolników 80% osób należało do jakiejś organizacji społecznej, chociaż rzadko były to fundacje i stowarzyszenia, a częściej Ochotnicza Straż Pożarna lub samorząd rolniczy. Do organizacji społecznych należało najwięcej badanych rolników w przedziale wiekowym 34-31 lat (169); najmniej zaś (24 badanych) w wieku do 34 lat i w przedziale od 61 do 88 lat (9 osób). W badaniu czynników kształtujących aktywność obywateli stwierdzono oddziaływanie wieku na udział w organizacjach, a wartość współczynnika V-Cramera wyliczono na 0,26 [Zeliński i in. 2002]. Świadczy to, że młode osoby do 34 roku życia (61,5%) i starsze powyżej 61 roku (64,3%) są mniej aktywne w organizacjach społecznych od osób w przedziale wiekowym 34-61 (86,7%).

Niekorzystnym zjawiskiem jest w tym kontekście apatia ludzi młodych, którzy powinni stanowić grupę wykazującą inicjatywą w działalności pozazawodowej.

Kolejny czynnik kapitału społecznego to relacje formalne i nieformalne osób badanych z instytucjami otoczenia rolnictwa. 92% ankieterowanych rolników korzystało z pomocy różnych podmiotów publicznych i prywatnych działających w sferze gospodarki żywnościowej, z tego: 88% współpracuje z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), 44% z Agencją Rynku Rolnego (ARR), 14% z Agencją Nieruchomości Rolnych (ANR), 71% z Ośrodkami Doradztwa Rolniczego (ODR), 47% z firmami ubezpieczeniowymi, 32% z podmiotami doradczymi, a 6% z uczelniami i instytutami badawczymi.

Ciekawe wyniki przynosi ocena liczebności instytucji współpracujących z rolnikami w przeliczeniu na jedno gospodarstwo. Średnio gospodarstwa korzystają z pomocy 3 instytucji otoczenia rolnictwa, najczęściej korzystają z pomocy 2 instytucji, a 3,5% badanych podmiotów nie współpracuje z żadną instytucją wsparcia rolnictwa (tab. 2).

Oprócz współpracy instytucjonalnej rolnicy podejmowali przedsięwzięcia kooperacyjne z różnymi przedsiębiorstwami. Dotyczyły one przede wszystkim kontraktów sprzedaży surowców rolniczych oraz zaopatrzenia w środki produkcji. W niewielkim zakresie producenci rolni współpracowali z podmiotami zewnętrznymi w sferze działalności finansowej oraz marketingowej (rys. 2).

Kolejnym istotnym wyznacznikiem kapitału społecznego jest poziom zaufania do innych osób, także partnerów w prowadzeniu działalności gospodarczej. Na pytanie o zakres zaufania, 25% respondentów wskazało, że większości osób można ufać, 49% – zaufanie powinno być ograniczone, a 8% była zdania, że nie można ufać ludziom.

Wyniki badań dowiodły wyższego poziomu zaufania rolników od przeciętnych dla polskiego społeczeństwa [Diagnoza Społeczna... 2010], co może być podyktowane bardziej aktywną postawą ankieterowanych, którzy pracując w Wielkopolskiej Izbie Rolniczej, z zasady są bardziej otwarci na innych uczestników rynku. Analiza czynników wpływających na poziom zaufania wykazała, że młodzi ludzie charakteryzują się większym poziomem ufności w stosunku do innych osób (tab. 3).

Podobnie jak wiek, także wysokość dochodów jest czynnikiem różnicującym poziom zaufania badanych rolników. W tej relacji można zauważyć prawidłowość wzrostu skłonności do zaufania wraz ze wzrostem wartości rocznego dochodu (rys. 3).

Tabela 2. Rozkład liczebności instytucji współpracujących z gospodarstwami
Table 2. The number of institutions cooperated with farms

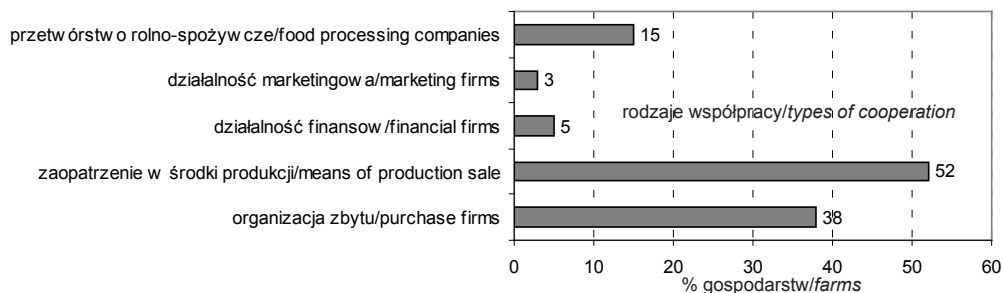
Liczba instytucji/ <i>Institutions number</i>	Liczba gospodarstw/ <i>Farm number</i>	Udział/ <i>Percentage [%]</i>
0	9	3,5
1	42	16,2
2	59	22,8
3	46	17,8
4	47	18,1
5	38	14,7
6	16	6,2
7	2	0,8
Razem/ <i>Total</i>	259	100 ¹

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Tabela 3. Zależność między wiekiem a poziomem zaufania do innych rolników
Table 3. Relation between farmer's age and trust level to other

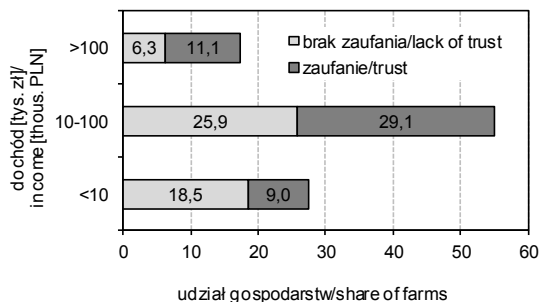
Wiek [lata]/ <i>Age [years]</i>	Liczba odpowiedzi/ <i>Number of answers</i>		
	można ufać/ <i>one can't trust</i>	nie można ufać/ <i>one can't trust</i>	razem/ <i>total</i>
<34	36	3	39
34-61	172	12	184
61-88	10	4	14

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Rysunek 2. Rodzaje współpracy badanych gospodarstw
Figure 2. Types of cooperation in surveyed farms

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Rysunek 3. Zależność poziomu zaufania od wysokości rocznego dochodu

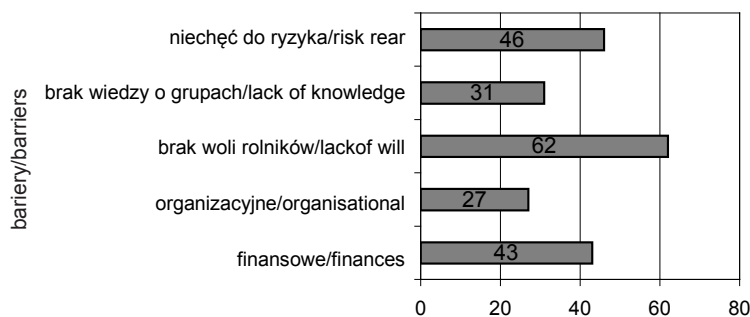
Figure 3. Relation between trust level and annual income

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

elementem każdej aktywności gospodarczej (rys. 4).

W odniesieniu do barier działania wspólnego producenci rolni wskazywali na ogół ich zestaw jako sumę problemów ograniczających przedsiębiorczość zespołową (rys. 4). Najwięcej osób (79,3%) wskazywało duże bariery (brak woli rolników i niechęć do ryzyka), a średnio uczestnicy badania wymieniali dwie bariery w różnych konfiguracjach. Niewielka część ankietowanych (2,3%) uznała wszystkie pięć wymienionych barier za rzeczywiste ograniczenia kooperacji.

Rysunek 4. Bariery wspólnego działania w rolnictwie

Figure 4. Common activity barriers in agriculture

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Istotna dla jakości kapitału społecznego jest opinia na temat zewnętrznych relacji przedsiębiorców na obszarach wiejskich. Właściciele gospodarstw rolnych wykazali w tym aspekcie postawę otwartą i aktywną. W zdecydowanej większości uznali, że społeczne relacje są dla nich ważne (86%), 34% uznało, że ważna jest tylko rodzina, a tylko w minimalnym odsetku odpowiedzi przewijała się postawa skrajnie egocentryczna.

Podsumowanie

Kapitał społeczny polskich obszarów wiejskich jest jednym z ważniejszych uwarunkowań ich konkurencyjności i stanowi ważne źródło procesów rozwojowych. Jest to kategoria socjoekonomiczna, której pomiar i identyfikacja są utrudnione ze względu na jakościowy charakter. Na ogół przyjmuje się, że wskaźnikami jakości kapitału społecznego są: aktywność obywatelska, skłonność do współpracy i poziom wzajemnego zaufania. Szczególną rolę przypisuje się przy tym przedsiębiorcom wchodzącym w naturalne relacje rynkowe wewnątrz i na zewnątrz organizacji komercyjnych. Na obszarach wiejskich grupą budującą kapitał społeczny są właściciele gospodarstw rolnych. W tym kontekście przeprowadzone badania określiły podstawowe charakterystyki jakości kapitału społecznego rolników województwa wielkopolskiego. W badanej grupie znaleźli się kierujący gospodarstwami rolnymi przeciętnie młodszy od populacji krajowej, lepiej wykształceni i produkujący głównie na rynek w skali gwarantującej rozwój warsztatu produkcyjnego.

W aspekcie kapitału społecznego rolnicy w zdecydowanej większości byli członkami organizacji pozarządowych, współpracowali z podmiotami otoczenia rolnictwa, byli w stanie zaufać partnerom gospodarczym i uznawali istotność relacji społecznych. Wpływ na wyższy poziom kapitału społecznego tej grupy mają: poziom wykształcenia, wysokość dochodu rolniczego, wiek oraz skala produkcji mierzona wielkością gospodarstwa.

Należy podkreślić, że rolnicy byli świadomi barier kapitału społecznego, które mają charakter finansowy, instytucjonalny i organizacyjny, ale w dużym stopniu wynikają z mentalności mieszkańców terenów wiejskich.

Dla poprawy jakości tego ważnego elementu zasobów obszarów wiejskich niezbędne są: podniesienie poziomu wykształcenia, doskonalenie mechanizmów wsparcia instytucjonalnego i finansowego, działania doradcze i konsultacyjne w zakresie grupowych form działania gospodarczego oraz kreowanie postaw przedsiębiorczych i probywatelskich wśród rolników i mieszkańców wsi.

Literatura

Diagnoza społeczna. Raport. 2010: Rada Monitoringu społecznego, Warszawa.

Fukuyama F. 1997: Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu. PWN, Warszawa-Wrocław.

Spychalski G. 2010: Rola kapitału intelektualnego w rozwoju polskiego agrobiznesu. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. XII, z. 2-5, Wyd. Wieś Jutra, Warszawa.

Zeliaś A., Pawelek B., Wanat S. 2002: Metody statystyczne. PWE, Warszawa.

Summary

The paper describes selected features of the Polish rural areas social capital. Empirical data have been collected during the survey among the owners of farms in Wielkopolska region. The results of analysis confirmed the thesis of big potential of social capital in the rural areas citizens. There has been observed essential progress in the public-spirited activity and openness for the social relations among the farmers of the higher level of education. At the same time some barriers in social capital development have been detected. There are financial, institutional and psychosocial barriers identified.

As the conclusion there is a presentation of recommendations for economic policy to support rural areas social capital improvement in the central government and local authorities levels.

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. inż. Grzegorz Spychalski
Politechnika Koszalińska
Zakład Polityki Ekonomicznej i Regionalnej
ul. Kwiatkowskiego 6E
75-453 Koszalin
tel. (94) 343 91 14
e-mail: grzegorz.spychalski@tu.koszalin.pl